

*Лейберов Олексій
(Ніжин)*

ОЦІНКИ “ТРУДОВОГО ПРИНЦИПУ” ДИРЕКТОРІЇ УНР У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Одним з пріоритетних напрямків вітчизняної історіографії на сьогоднішній момент залишається дослідження широкого кола проблем пов'язаних з вивченням питань національного державотворення. Становлення підвалин сучасної демократичної України у значній мірі було закладено в добу визвольної революції 1917–1920 рр. Саме в цей період українська держава вперше проголосила свою незалежність і намагалася її відстояти у боротьбі з іноземними загарбниками. Але ряд причин не дозволив українцям захистити власну державність. Серед них необхідно відзначити калейдоскопічну зміну політичних режимів, що знаходилися при владі, а також відсутність чіткої моделі державотворення. Доба Директорії УНР стала часом чисельних державотворчих експериментів, серед яких особливе місце належить оригінальній державно-політичній моделі, що розроблялася на основі так званого “трудового принципу”.

Окремі аспекти даної проблема знайшли своє відображення у радянській, закордонній та вітчизняній історіографії. У радянській історичній науці питання українського національного державотворення відзначались певним догматизмом поглядів та переважанням ідеології над наукою. В роботах А. Лихолата, М. Супруненка, І.Рибалки були зроблені спроби дослідити та проаналізувати проблеми розвитку держави даного періоду. Однак, побіжно розглядаючи національні моделі державотворення та критикуючи їх як антинародні та контрреволюційні, автори більше уваги приділяють радянській моделі, як альтернативі українському націоналізму, наголошуючи на її перевагах.

В історичних розробках західних вчених та дослідників з української діаспори також переважає негативна оцінка¹. Аналізуючи практику державотворення того періоду, історики діаспори зовсім не хотіли розуміти тієї складної ситуації в якій опинився український політичний провід. Піддаючи критиці принципи виборів до Трудового конгресу, небажання Директорії співпрацювати з представниками різних національних меншин, повільний перехід до парламентської демократії, вони звинувачували українських лідерів і в першу чергу В. Винниченка в голому соціалізмі, який межував з більшовизмом.

Серед досліджень вітчизняних істориків слід виділити роботи В. Верстюка, В. Солдатенка, А. Гриценко, Л. Радченко, В. Лозового, Д. Яневського та В. Яблонського².

Для лідерів Центральної Ради, після повернення до Києва у 1918 р., питання вибору форми державної влади не стояло. Україна мислилася як незалежна парламентська республіка на зразок Франції чи Сполучених Штатів Америки. Однак український політичний провід розколовся. Частина політиків виступала за скликання Установчих Зборів, а частина наполягала на проведенні парламентських виборів. Питання було настільки важливим і прийняло таку

гостроту, що навіть голова Центральної Ради Михайло Грушевський був змушений виступити у пресі зі статтею “Установчі Збори чи Парламент”. У ній він зазначав: “Скликання Установчих Зборів має своє значення у період розвитку революції, для закріплення здобутків революції. У нас цей момент проминув. Революція скінчилась, або спадає. Нема чого її затягувати умисно. Скликання Установчих Зборів затягне і відкладе початок конституційного життя... а першому парламенту можна призначити надзвичайні права, право перегляду і затвердження остаточно конституції, яку прийме Центральна Рада”³. Однак здійснити свої наміри українським соціалістам не вдалося. Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. розпочав новий етап українського революційного державотворення. Форма парламентської демократії була відкинута і їй на зміну прийшла авторитарно-монархічна модель. Консервативна ідея підтримувалася не лише частиною українського населення, а й австро-німецькими союзниками гетьмана Скоропадського. Але у цієї ідеї не лише не було національного підґрунтя, а й виявилися надзвичайно слабкими соціальні засади⁴. На зміну гетьманату у грудні 1918 р. прийшла Директорія, що була створена і складалась з представників українських соціалістичних партій. Одразу гостро постало питання вибору державної моделі для відновленої Української Народної Республіки.

Питання часу появи ідеї трудового принципу та його авторства є одним з головніших. Сучасні історики обминають ці питання або розглядають їх поверхово, повністю погоджуючись з інтерпретацією В. Винниченка. Описуючи державну нараду, яка відбулась у Вінниці на початку грудня 1918 р., і мала визначити форму майбутнього державного ладу він у своїй роботі “Відродження нації” зазначає, що з двох запропонованих альтернатив, парламентської демократії та радянської моделі, жодна не знайшла широкої підтримки серед українського політичного проводу. Намагаючись не випускати ініціативу з своїх рук, В. Винниченко, за його словами, “свідомо пішов на хитрість”. Ось що він про це пише: “І члени Директорії, й більшість партій у своїх промовах виявляли згоду рішуче боротись буржуазією. Селянська демократія, а також дрібна буржуазія хоч переважно йде за великою буржуазією, але рідко коли має до неї гарячу любов. Для української ж селянської демократії (ідеологами якої по суті були всі партії, не виключаючи соціал-демократів) велика буржуазія на Україні була ще й тим ворогом, що вся вона була не українська. І партії згоджувались з тим аргументом, що нам, українцям, зовсім нема ніяких підстав боронити інтереси національно чужої нам буржуазії. Отже, ґрунтуючись на цьому, я на другий день по одкиненню системи чисто радянської влади вніс пропозицію: прийняти систему “трудова рад”, себто рад представників усіх елементів громадянства, які не живуть з експлуатації чужої праці”⁵. Може скластися враження, що ідея запропонованого принципу державного будівництва виникла спонтанно. Одноосібне авторство В. Винниченко приписує виключно собі. Однак на думку багатьох дослідників у такому важливому питанні, як майбутня форма державного устрою навряд чи ініціатива вибору могла належати одній особі, хай і голові держави. Володимир Кирилович не був автором “трудова рад”, а скоріше всього оприлюднив ідею, яка давно вже була розроблена партією есерів. Ще в червні 1918 р. у резолюції ЦК УПСР зазначалось, що “... можлива передача влади революційному трудовому люду в особі рад робітничих і селянських депутатів”⁶. Ця пропозиція була підтримана на засіданні ЦК УСДРП у кінці грудня, коли було прийнято рішення “Про організацію влади в Україні”, в якому наголошувалось “...що основою державної влади в Україні

повинна стати коаліція трудової демократії - пролетаріату і селянства, без будь-якої участі нетрудових буржуазних класів”⁷. Підтвердженням цього є те, що після фракційних нарад саме есери та незалежники висловилися за трудовий принцип організації влади та проведення Трудового Конгресу⁸. Підсумовуючи, В.Винниченко стверджував, що запропонований компроміс задовольнив всіх, не дивлячись на недосконалість та розмитість формули. З цим не погоджуються дослідники, заявляючи, що документ, в якому було оприлюднена нова державно-політична формула побудови влади, з’явився майже з двотижневим запізненням. Декларація Директорії УНР від 26 грудня 1918 р. офіційно його проголошувала та конкретизувала зміст “трудового принципу”. Але разом з тим, немає підстав погоджуватись з В. Винниченко про те, що новий принцип був визнаний та прийнятий всіма політичними силами. Підтвердженням цього може слугувати чергова нарада Директорії, уряду та представників політичних партій та організацій, а також військових, на якій була зроблена спроба переглянути вже прийняті принципи розбудови УНР. Представники політичного проводу запропонували знову переглянути можливі альтернативи державного будівництва на Україні (і це при тому, що вже була затверджена та оприлюднена інструкція для виборів на Конгрес Трудового народу). Крім двох альтернатив, які розглядалися на нараді в Вінниці, додалась пропозиція січових стрільців. Вони пропонували передати всю владу тріумвірату який би складався з двох представників січовиків та С.Петлюри, тобто пропонували встановити в країні військову диктатуру.

В. Винниченко „Відродженні нації” стверджував, що січовики пропонували диктатуру саме йому, але він навідріз відмовився і запропонував передати владу Головному Отаману. Це зайвий раз засвідчило слабкість позицій новообраного принципу розбудови держави⁹. Після безплідних переговорів, нарада, налякана спробою військових посилити свої позиції в державі, прийняла рішення “залишити все так як і було”.

Іншим питанням, в якому погляди дослідників розходяться кардинально є питання моделі держави, яка виникає на основі “трудового принципу”. Сам Винниченко в своїх роботах подає два визначення, які, на його думку є абсолютно тотожними – “система трудових рад” та “диктатура трудового народу”. До складу останнього він відносить тільки три соціальні верстви тогочасного українського суспільства - селянство, міський пролетаріат та “трудова інтелігенція”. Натомість в історичній літературі можна зустріти такі визначення як “трудова рада”, “влада трудових мас”¹⁰, “диктатура працюючих мас”¹¹, “обмежена демократія”¹², “трудова демократія”¹³, “трудова республіка”. Даючи такі визначення історики погоджуються з тим, що “трудова інтелігенція” був перехідною моделлю до парламентсько-демократичного ладу. Зовсім інші оцінки знаходимо у дослідників, які підтримали точку зору В.Винниченка, який вважав новий принцип державного будівництва переходом до радянської соціалістичної влади. Тому в її оцінках можна зустріти такі визначення, як “диктатура лівих партій”¹⁴, “соціалістична республіка” та “різновид національного більшовизму”. Останні твердження з яким варто погодитись, ми знаходимо в дослідженні Д. Яневського¹⁵. Він визначає, що нова модель репрезентувала не владу трудового народу, а диктатуру селянства. З цим не можна не погодитись, якщо поглянути на кількість депутатських місць в Конгресі Трудового народу України. Так представникам селянства виділялось 337 місць з 593, а на представників робітників та “трудова інтелігенція” – всього 151 мандат¹⁶. Причому селянські депутати мали пільги, адже обирались

на повітових селянських з'їздах, а робітники та “трудова інтелігенція” на губернських. Пізніше, підтверджуючи такий стан речей, політичні опоненти есерів, українські соціал-демократії, підкреслювали, що “трудоий принцип, як метод і засіб соціалізації народного господарства, є карикатура, шкідлива і не потрібна, на справжній правильний перехід до соціалізму. Трудоий принцип на Україні є ніщо інше, як панування економічно-реакційного селянства, з яким до соціалізму не так вже легко йти”¹⁷.

Проблемним у сучасній історіографії залишається питання мотивації вибору “трудоого принципу” як основи розбудови держави. Чого прагнули та що досягли лідери УНР погоджуючись на впровадження досить сумнівної та недосконалої “трудоого формули”. На думку українських есерів та лівих соціал-демократів найголовнішим завданням, яке повинен був вирішити “трудоий принцип”, була ліквідація небезпеки для українського національного відродження з боку російських більшовиків. “З прийняттям “системи трудових рад” ми стали би на ґрунт чисто соціалістичної революції. Цим, зрозуміло, ми б відштовхнули від себе наші помірковані, дрібнобуржуазні національні елементи,... ми придбали б для українського національного відродження... пролетаріат села й міста. Ми тим самим позбавляли б російських більшовиків виступити проти нас і прагнути до захоплення влади”¹⁸. Таким чином, приймаючи за обнову “трудоий принцип” Директорія прагнула встановити тісний зв'язок з трудовим селянством та робітництвом, встановити баланс між реформами та порядком, закріпити національно-політичні та соціально-економічні здобутки революції, зберегти українську державність та усунути зовнішню небезпеку з боку більшовиків та Антанти¹⁹. Однак разом з тим існують інші погляди на дану проблему. Так В. Рум'янцев зазначає, що поява “трудоого принципу” була викликана спробою компромісу між парламентською республікою з одного боку і практикою радянського будівництва в Україні та Росії з іншого, поєднанням національної ідеї та соціальних гасел²⁰. Погоджуючись з ним, В. Лозовий все ж вважає головною причиною запровадження нової державної моделі бажання українського політичного проводу обмежити політичні права “експлуататорських верств”, що були не українського, а інонаціонального походження²¹. На думку В. Семененка, це була спроба ввести в країні пряме народовладдя²². Полемізуючи з ним, інший дослідник Л. Радченко стверджував, що “трудоий принцип” був голим популізмом, найбільш адекватною реакцією на виклик часу і повинен був допомогти Директорії утриматись при владі²³. Також існує точка зору, що “трудоий принцип” був не тільки компромісом політичних моделей, а в першу чергу компромісом між політичними партіями та лідерами політичного проводу. Його було впроваджено в життя, щоб зберегти від розпаду урядову партійну коаліцію до якої входили УПСР, УСДРП, УПСС та УПСФ та запобігти появі опозиції з боку військових та інших політичних сил, що не ввійшли до цієї коаліції. Прибічники парламентського устрою і радянської системи сприймали його як тимчасовий, бо розуміли його неефективність та нездійсненність.

Варто відмітити, що нова державотворча модель не знайшла широкої підтримки серед політичних сил, що боролися за владу в Україні та самого населення країни. Підтримали “трудоий принцип” тільки частина українських соціал-демократів та есерів. Схвальну оцінку новій формі державного ладу дають у своїх працях М. Шаповала та П. Христюк²⁴. Натомість противників нового принципу було набагато більше. Так всі політичні опоненти Директорії висловлювалися проти “трудоого моделі”. 17 січня 1919 р. в Одесі представники

Російської Добровольчої Армії виступили із заявою про не припустимість визнання незалежності УНР та обраної державної моделі: “одностороннее провозглашение волей украинской Директории самостоятельности, равно как и признание непрерываемости этого провозглашения, развязывает силы центробежные от России и российской демократии, стихийно ведет Украину на путь анархо-большевизма”²⁵. Аналогічну позицію зайняла Антанта. У своїх спогадах В.Винниченко пише, що на переговорах з представниками французької військової місії, українським дипломатам була висунута обов’язкова умова до виконання: “Голову Директорії В.Винниченка та Голову Ради Народних міністрів В.Чехівського вигнати як собак. Бо вони більшовики. С.Петлюру усунути, бо він – бандит”²⁶. І хоча пряма мова не йшла про неприйняття нової форми державотворення, але те, що повинні бути усунуті від влади представники УСДРП, свідчить про те, що союзники не бажали мати справу з українськими соціалістами, а отже і не схвалювали їх планів у справі національного державотворення.

Дуже обережно поставилися до “трудового принципу” і представники ЗУНР. Делегати, що прибули на Трудовий Конгрес від Західної України неодноразово виступали із заявами про не розуміння нового принципу, як такого, що суперечить нормам демократії, і як результат – всі вони голосували проти нової моделі.

Проти виступили російські та українські більшовики, яки називали курс Директорії не інакше як “хворобливо-націоналістичною, дрібнобуржуазною витівкою”, і навіть відмовилися від участі у виборах до Трудового Конгресу²⁷. Гірше всього, що позиція Директорії не знайшла розуміння серед народних мас. Як тільки в народі не називали нову державну модель, і “національною забавкою”, і “маленьким більшовизмом”, і “аристократією на виверт”. Дуже влучно охарактеризував “трудовий принцип” невідомий кореспондент газети “Шлях”: “... є демократичний принцип загального, прямого, рівного і пропорційного голосування, на цьому праві стоїть вся соціалістична Європа. З другого боку є комуністи, які проводять диктатуру. Але хіба ми з шкіри пошиті? Видумали “трудовий принцип”, якого на всім світі не знайдеш зі свічкою. А все ж таки знайшли своє (ось воно українське месіанство і неповторність), оригінально, не схоже на чуже. Чисто як у тім анекдоті про батька, який хотів, щоб син його відрізнявся від усіх і пришив йому на спині “третій рукав”. Отой “третій рукав” і є трудовий принцип”²⁸.

Не останнім у вітчизняній історіографії залишається питання часу та причин остаточного згортання “трудового принципу” в політиці Директорії. На думку прихильників “трудової ідеї”, початок кінця “трудового принципу” поклала перша урядова криза, коли уряду В.Чехівського був замінений урядом С.Остапенка, який офіційно відмовився від упровадження “трудового принципу” в Україні. Головними винуватцями зміни політичних пріоритетів в розбудові УНР вони вважали отаманщину та Симона Петлюру. Саме їм робилися чисельні закиди на рахунок призупинення революційних процесів на півдорозі²⁹. Більшість дослідників погоджуються з тим, що отаманщина та позиція Головного Отамана призупинили переростання “трудового принципу” у більшовицьку диктатуру, але не вважають це негативним результатом, скоріше навпаки. На їх думку, “трудовий принцип” був перехідною моделлю або до радянської влади, або до парламентської демократії на зразок західної, більш пріоритетною з яких для України була остання. Відмова від “трудового принципу” відкривала шлях для проголошення загального виборчого права,

яке вже давно вимагали як власні політичні сили, так і уряди країн Антанти.

Розходяться дослідники і в питанні часу завершення “трудового експерименту”. Більшість вважає такою датою 12 серпня 1919 р., коли Рада народних міністрів УНР ухвалила Декларацію про перехід до нового етапу будівництва держави на основі європейської моделі³⁰. “Трудовий принцип” офіційно не відмінявся, але зміна державного курсу впливала з самого змісту документа. Друга група істориків погоджуючись з І. Мазепою, стверджують, що відхід відбувся трохи раніше, в середині липня, коли припинили роботу комісії Трудового Конгресу³¹. Однак існує ще один досить цікавий погляд на дану проблему. Правильніше вважати завершенням “трудового принципу” діяльність Конгресу Трудового Народу УНР, а особою, винною за його згортання - самого В. Винниченка. На підтвердження цього історики приводять той факт, що саме він своїми діями та “хитанням” в промовах, поховав ідею “трудових рад”. У виступі на Конгресі В. Винниченко заявив, що: “Директорія орієнтується не на схід в своїх соціальних перебудовах, а на захід, себто на форми організовані, форми не руйнівні, одпихаючи все те, що зайве, і на їх місце поставляючи нові форми”³². У значній мірі саме під впливом його промов Трудовий Конгрес ухвалив 28 січня 1919 р. “Закон про форму влади в Україні”. В цьому законодавчому документі вже було закладено політичний дуалізм, який з часом буде проявлятися все гостріше. Не відмовляючись від “трудового принципу”, якій повинен був стати головним для організації місцевої влади, закон проголошував встановлення “демократичного ладу на Україні” та пропонував уряду розпочати підготовку до виборів всенародного парламенту³³. О. Реєнт також називає винними в цьому “молоді українські партії різних полюсів політичного спектру та “зубрів” українського руху з дореволюційним стажем”³⁴.

Підводячи підсумки, варто відмітити, що в сучасній вітчизняній історіографії не існує єдиної оцінки державотворчої політики Директорії. Більшість істориків погоджуються, що запропонований українськими соціалістичними партіями “трудовий принцип” не міг стати фундаментом для розбудови незалежної української держави, адже не відбивав поглядів всіх політичних сил і не мав широкої підтримки у населення. Його поява була викликана пошуком певного компромісу між політичними партіями та політичними лідерами, що боролися за владу в Україні. Трудова модель скоріше всього мислилася її авторами як перехідна модель до парламентської демократії. Але втілити її на практиці та отримати бажані результати українським політикам так і не судилося.

Annotation

The article is devoted to the main ideological and political ends of establishment and functioning of the Directory of UNR. The author analyses in detail the national-state model which was based on the “working principle”. The special attention is devoted to the problems of authorship, appearance, and functioning, the reasons of the liquidation of model of the “working democracy” in the monographs and articles of native historians.

¹ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: У 7 т. – Скрантон, 1962-1966., Решетар Д. Українська революція 1917-1920. Вивчення націоналізму. – Нью-Йорк, 1972.

² Верстюк В. Українська Народна республіка під проводом директорії // Історія України: нове бачення: У 2 т. – К., 1996.; Солдатенков В. Українська революція. Концепція та історіографія

- (1918-1920 рр.). – К., 1999.; *Грищенко А.* Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 – початок 1919 р.). – К., 1993.; *Радченко Л.* Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 рр. – Х., 1996.; *Лозовий В.* Пошуки Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР // Український історичний журнал. – 2000. – № 5. – С. 32-37.; *Яневський Д.* Політичні системи України 1917-1920 років: Спроби творення і причини поразки. – К., 2003.; *Яблонський В.* Від влади п'ятьох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР. – К., 2001.
- ³ Поділля (Кам'янець-Подільський). – 1918. – 26 березня.
- ⁴ Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас та ін. – К., 2002-2003. – С. 295.
- ⁵ *Винниченко В.* Відродження нації: У 3 т. – К., 1990. – Т. 3. – С. 141.
- ⁶ ЦДАГО України. – Ф. 43. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 3.
- ⁷ *Єфименко О.* Українські політичні партії та їх роль у розвитку державотворчих процесів в Україні (1917-1920 рр.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Х., 1998. – С. 80.
- ⁸ Політична історія України. XX століття... – С. 306.
- ⁹ *Яневський Д.* Політичні системи України 1917-1920 років: Спроби творення і причини поразки. – С. 289.
- ¹⁰ *Горак В.* Директорія: потенціал і можливості політичного виживання // Україна XX ст. Проблеми національного відродження. – К., 1993. – С. 85.
- ¹¹ *Губа П.* Українське відродження: спроба джерелознавчої оцінки вітчизняної преси 1917-1920 рр. – Черкаси, 2002. – С. 81.
- ¹² *Радченко Л.* Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 рр. – Х., 1996. – С. 101.
- ¹³ *Грабовський С.* Українське державотворення революційної доби: виклики часу і відповіді нації // Розбудова держави. – 1997. – № 12. – С. 13.
- ¹⁴ *Ветров Р.* Політичні партії України на початку XX століття (1900-1925 рр.). – Дніпродзержинськ, 1997. – С. 67
- ¹⁵ *Яневський Д.* Політичні системи України 1917-1920 років: Спроби творення і причини поразки. – С. 263.
- ¹⁶ *Яблонський В.* Від влади п'ятьох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР. – С. 63.
- ¹⁷ *Шаповал М.* Велика революція та українська визвольна програма. – Прага, 1928. – С. 149.
- ¹⁸ *Винниченко В.* Відродження нації. – С. 134.
- ¹⁹ *Васковський Р.* Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 – квітень 1919 р.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 80.
- ²⁰ *Рум'янець В.* Українська державність у 1917-1922 роках: національно-демократична і радянська альтернатива: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. – Х., 1998. – С. 212.
- ²¹ *Лозовий В.* Пошуки Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР. – С. 3.
- ²² *Семененко В.* Історія Східної України. Поновлення кайданів (1917-1922 рр.). – Х., 1995. – С. 125.
- ²³ *Радченко Л.* Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 рр. – С. 98.
- ²⁴ *Шаповал М.* Занепад УНР. – Прага, 1928.; *Христю П.* Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. – Відень, 1921.
- ²⁵ ЦДАГО України. – Ф. 5. – Оп. 5-1. – Спр. 148. – Арк. 5.
- ²⁶ *Винниченко В.* Указана праця. – С. 259.
- ²⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 103. – Арк. 10.
- ²⁸ Шлях (Вінниця). – 1919. – 19 серпня.
- ²⁹ *Винниченко В.* Указана праця. – С. 287.
- ³⁰ *Копиленко О., Копиленко М.* Держава і право України 1917-1920: Навчальний посібник. – К., 1997. – С. 143.
- ³¹ *Яневський Д.* Указана праця. – С. 308
- ³² ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 5. – Спр. 17. – Арк. 17.
- ³³ *Копиленко О., Копиленко М.* Держава і право України. – С. 128.
- ³⁴ *Корновенко С., Морозов А., Рент О.* Українська революція: Навчальний посібник. – Вінниця, 2004. – С. 213.